

Beogradska defektološka škola –
Belgrade School of Special Education
and Rehabilitation
Vol. 23, No. 2 (2017), str. 37-49

UDK 616.89-008.48-085.51-053.2
615.851:73/79

Pregledni rad – Literature reviews
Primljen – Received: 10.4.2017.
Prihvaćen – Accepted: 6.6.2017.

Primena art terapije kod dece sa poremećajem autističkog spektra¹

Sanja GAGIĆ², Mirjana JAPUNĐA-MILISAVLJEVIĆ,
Aleksandra ĐURIĆ-ZDRAVKOVIĆ

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

U cilju podsticanja i održavanja funkcionalnih, psiholoških i emocionalnih aspekata pojedinca često se koriste terapijske intervencije koje se temelje na upotrebi medija zvuka i muzike, pokreta i plesa, drame, literarnog predloška i slično. Poslednjih decenija se, između ostalih, zagovara i terapeutsko korišćenje likovnih medija, kreativnog proseca i produkta likovnih aktivnosti. Cilj rada je da se pregledom literature i kritičkom analizom rezultata u izdvojenim studijama sistematizuju saznanja o primeni i efektima art terapije kod dece sa poremećajem autističkog spektra. Pretragom elektronske baze podataka Konzorcijuma biblioteke Srbije za objedinjenu nabavku – KoBSON, prikupljeni su i analizirani radovi u kojima je obrađivana tema art terapije. Podaci iz literature uglavnom ukazuju na pozitivan uticaj programa art terapije na verbalne i socijalne sposobnosti dece sa autizmom. Međutim, rezultati sprovedenih istraživanja su pokazali da autori mnogih studija nekritički navode izuzetne rezultate kod dece sa autizmom nakon primene ove komplementarne metode. Činjenica da mnoga istraživanja imaju ozbiljna metodološka ograničenja dovodi u pitanje generalizaciju dobijenih podataka. Iz tog razloga, ističe se neophodnost daljih istraživanja u ovoj oblasti kako bi se na temelju novih saznanja stvorila sveobuhvatnija

1 Rad je nastao u okviru projekata „Socijalna participacija osoba sa intelektualnom ometenošću” (br. 179017), „Kreiranje Protokola za procenu edukativnih potencijala dece sa smetnjama u razvoju kao kriterijuma za izradu individualnih obrazovnih programa”, (br. 179025), čiju realizaciju finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

2 Sanja Gagić, sanjagagic85@gmail.com

slika koja bi art terapiju učinila zastupljenijom metodom u tretmanu dece sa poremećajem autističkog spektra.

Ključne reči: *autizam, komplementarni tretmani, likovno izražavanje*

Uvod

Autizam je neurorazvojni poremećaj koji karakteriše deficit socijalnog razvoja i komunikacije, praćen stereotipnim ponašanjem i interesovanjima. Postojeće kategorije u okviru ovog poremećaja su ukinute i zamenjene izrazom autistički spektar poremećaja (APA, 2013). Iako se novim konceptom poremećaja autističkog spektra ukida mogućnost detekcije posebnih kliničkih entiteta, jasno je da autizam ne predstavlja jedinstven poremećaj, već čitav dijapazon kliničkih manifestacija sa verovatno različitim mehanizmima cerebralne disfunkcije (Glumbić, Brojčin, & Đorđević, 2013a).

Postoje više tipova intervencija koji se smatraju efikasnim kod dece sa autizmom. Bez obzira na čemu je naglasak određenog programa intervencije, imajući u vidu promenljive rezultate lečenja pojedinaca sa autizmom i varijacije u težini simptoma, pojedini autori ukazuju na to da će ova populacija najviše koristiti imati ukoliko terapeut može da obezbedi kreativne uslove za generalizaciju veština i učenje (Gabriels & Gaffey, 2012). Slično tome, Lu sa saradnicima (Lu, Petersen, Lacroix, & Rousseau, 2010) sugeriše da intervencije zasnovane na kreativnosti obezbeđuju komplementarni pristup bihevioralno zasnovanim intervencijama koje preovladavaju u školama koje rade sa decom sa poremećajem autističkog spektra.

Poslednjih godina veoma popularna je art terapija, koja predstavlja jedno od područja ekspresivnih terapija i odnosi se na terapeutsko korišćenje likovnih medija, kreativnog proseca i produkta likovnih aktivnosti sa ciljem rešavanja emotivnih konflikata, smanjivanja anksioznosti, razvoja svesti o sebi, povećanja samopouzdanja, razvoja socijalnih veština, poboljšavanja orijentacije u realnosti i kontrole ponašanja i zavisnosti (American Art Therapy Association, 2013b). Kroz upotrebu različitih likovnih medija pacijent može da izrazi i obradi pitanja i probleme koji su ga doveli na terapiju, a terapeut i klijent su partneri i pokušavaju da razumeju umetnički proces i umetnički proizvod sesije (Case & Dalley, 2006). Drugim rečima, art terapija integriše oblasti vizuelne umetnosti (crtanje, slikanje, vajanje i druge vidove likovne ekspresije), poznavanje kreativnog procesa i ljudskog

razvoja sa modelima savetovanja i psihoterapije (American Art Therapy Association, 2013b).

Art terapija nije rezervisana samo za nadarene pojedince, sa velikim talentom za umetnost (Betts, 2005), već aktivnost kojoj je težnja lečenje i komunikacija posredstvom estetike (Rodriguez, 2002, prema Škrbina & Radić, 2010). Cilj art terapije nije da se sudi o estetskoj dopadljivosti krajnjih proizvoda i da se razvije neka tehnika i umetnička kompetencija. Produkti koje klijent stvori prilikom art terapije su odraz njegovog razvoja, sposobnosti, ličnosti, interesovanja, briga i konflikata. Umetničke aktivnosti koje se koriste u art terapiji, bez obzira da li se radi samo o crtanju olovkom, ili izradi skulpture, uključuju fizičku akciju i obezbeđuju bogato čulno iskustvo. Kreativni proces može da ublaži stres izazivajući promenu raspoloženja i opuštanje (Malchiodi, 2005a).

Uprkos činjenici da mnogi posmatraju art terapiju kao oblik igre, i shodno tome kao najpogodniju za tretman dece, ovaj vid terapije se koristi i sa odraslim osobama, parovima, porodicama i grupama svih uzrasta (Malchiodi, 2005a). Art terapija je efikasan tretman za dece koja su proživela traume (tokom rata, zlostavljanja, prirodnih katastrofa) (Eaton, Doherty, & Widrick, 2007), decu i osobe sa lošim zdravstvenim stanjem (na primer usled tumora, astme) (Bee, Gelfand, & Bender 2010; Geue, Goetze, Buttstaedt, Kleinert, Richter, & Singer 2010), pojedince sa shizofrenijom (Patterson, Crawford, Ainsworth, & Waller, 2011), depresijom (Carneiro, 2010) i slično.

Cilj ovog rada je da se pregledom literature sistematizuju saznanja o primeni i efektima art terapije kod dece sa poremećajem autističkog spektra.

Metod

Pri izradi rada osnovna pretraga obavljena je preko pretraživača Google Scholar i tom prilikom korišćene su sledeće ključne reči: autism, art therapy, expressive therapies, complementary treatment. Takođe, pretraga je obavljena i prema poznatim autorima, a upotrebljene su i reference iz radova koji su pronađeni i izdvojeni za potrebe ovog istraživanja na osnovu prethodne pretrage. Uvid u dostupnu literaturu izvršen je daljim pregledom elektronskih baza podataka Konzorcijuma biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku – KoBSON. Korišćena je i literatura dostupna u štampanoj verziji.

Art terapija kao oblik tretmana kod dece sa poremećajem autističkog spektra

Primena art terapije kod pojedinaca sa autizmom usmerena je uglavnom na sledeće oblasti: povećanje veština komunikacije, razvoj svesti o sebi, izgradnja veze sa drugim ljudima, olakšavanje senzorne integracije (Betts, 2005). Art terapija je ovim osobama vizuelni alat za komunikaciju, prozor u imaginaciju i motivacija za uspostavljanje odnosa sa drugima (American Art Therapy Association, 2013a). Prema Martin (Martin, 2008), ciljevi programa art terapije su usmereni na poboljšanje fine i grube motorike, neverbalne komunikacije, socijalizacije, kreativnosti i imaginacije, ispoljavanja emocija, senzorne regulacije. Pomažući deci sa autizmom da dostignu reprezentativni crtež i simboličko mišljenje, umetnost postaje sredstvo kojim oni shvataju svoje okruženje.

Deca i osobe sa poremećajem autističkog spektra su skloni da misle na konkretan način, i većina njih su „vizuelni mislioci” (Grandin, 2009). Art terapija može da im pruži način da nauče da budu manje konkretni i bukvalni prilikom samoizražavanja (Epp, 2008). Istraživanja ukazuju i na deficit egzekutivnih funkcija kod dece sa autizmom, koji se ogleda u teškoćama planiranja i organizovanja aktivnosti, inhibicije neadekvatnih odgovora, održavanja i fleksibilnosti pažnje i mentalnog seta i slično (Corbett, Constantine, Hendren, Rocke, & Ozonoff, 2009; Robinson, Goddard, Dritschel, Wisley, & Howlin, 2009). Umetnost može da obezbedi različite konkretne vizuelne signale, kojima bi se poboljšalo shvatanje i razumevanje zadataka i aktivnosti. Art terapeuti bi trebali da modifikuju i strukturiraju okruženje u kome se sprovodi terapija, da koriste vizuelne rasporede i dele složenije zadatke na etape kako bi poboljšali razumevanje pojedinaca sa autizmom (Gabriels & Gaffey, 2012).

Evans i Dubovski (Evans & Dubowski, 2001) smatraju da je art terapija, pre svega, usmerena na angažovanje deteta u umetničkim aktivnostima s ciljem rešavanja problema u oblasti komunikacije i imaginacije. Oštećenje u komunikaciji kod dece sa autizmom se manifestuje kao usporen razvoj ili potpuno odsustvo govora koje nije praćeno pokušajima kompenzacije putem gesta i mimike. Umetnost kao grafičko, neverbalno sredstvo komunikacije, može da pruži veliko olakšanje detetu kome je verbalna komunikacija frustrirajuća, previše direktna, ili čak nepostojeća (Martin, 2008).

Art terapija je ponekad primarni, osnovni tretman, naročito detetu koje nema razvijenu verbalnu komunikaciju, ispoljava emocionalne probleme

i slabo reaguje na bihevioralne programe i intervencije. Kornrajh i Šimel (Kornreich & Schimmel, 1991) daju prikaz slučaja jedanaestogodišnjeg dečaka sa autizmom, kod koga se uočava prisustvo simptoma shizofrenije i funkcionalna intelektualna ometenost. Dečak je bio angažovan u programu art terapije sa ciljem povećanja samopouzdanja, smanjenja anksioznosti, razvoja kontrole impulsa, socijalnih i školskih veština. Takođe, očekivalo se da će dečak nakon primene art terapije prevazići simbiotsku povezanost sa majkom i da će uspeti da uspostavi odnose i sa drugim osobama u okruženju. Tokom perioda od dve godine, dečak je koristio mnoge likovne materijale i tehnike, delio je svoja iskustva sa terapeutom crtajući objekte iz sobe u kojoj je sprovedena terapija, svoju porodicu, svoja sećanja prarodičnih odnosa i slično. Već nakon tri meseca bio je manje anksiozan i ređe je ispoljavao bes. Nakon dve godine konstatovano je da je prestao da leprša rukama i da proizvodi neobične zvuke, češće je uspostavljao kontakt očima. Govor je bio jasniji, mada je i dalje postajao izopačen i bizaran kada je dečak zabrinut i uznemiren, a njegova akademska postignuća su poboljšana. Počeo je da pokazuje interesovanje za mlađu braću i drugove iz razreda i nije bio uznemiren kao ranije kada se odvoji od majke. Autori izveštavaju i o dugoročnijim efektima art terapije. Naime, devet meseci nakon prestanka terapije dečak je iz specijalnog odeljenja svoje škole prešao u odeljenje u kom je pohađao redovnu nastavu i njegovi emocionalni problemi ga nisu više ometali u intelektualnom funkcionisanju.

Oštećenja u socijalnoj komunikaciji kod dece sa poremećajem autističkog spektra definišu deficiti u socio-emocionalnom reciprocitetu, neverbalnom komunikacionom ponašanju i uspostavljanju i održavanju odnosa sa vršnjacima i drugim osobama (APA, 2013). Deca ne prilagođavaju svoje ponašanje kontekstu situacije i ponašanju druge osobe, izražene su teškoće u korišćenju kontakta pogledom, gestova, uočava se nedostatak potrebe da sa drugim ljudima podele zadovoljstvo, interesovanja ili postignuća. Kako bi privikli pažnju deteta i uključili ga u međuljudske interakcije, art terapeuti mogu zadavati zadatke zajedničkog crtanja, ili koristiti tehniku refleksije – imitiranje ponašanja i umetničkog izražavanja deteta (Betts, 2005).

Emery (Emery, 2004) je utvrdila da korišćenje neverbalnog izraza prilikom umetničkih aktivnosti podstiče dete da počne da predstavlja svoja iskustva i unapredi svoje socijalne veštine. Ona je sprovedla studiju slučaja sa šestogodišnjim dečakom, kako bi utvrdila efekte primene art terapije na razvoj deteta i njegovu sposobnost da se poveže sa drugima. Razvoj deteta je diskutovan kroz tri crteža koja odražavaju njegov napredak u razvoju

konstantnosti objekta. Kod dečaka je dijagnostikovano autizam bez intelektualne ometenosti. Dečak se sastajao individualno sa terapeutom u periodu od sedam meseci. Prilikom prvih susreta jasno se videlo da dete nema razvijenu šemu objekta. Kada bi terapeut rekao da nacrtaju kuću, dečak bi napisao reč kuća. Budući da dečak, prema navodima art terapeuta, nije uspevaao da precizno opiše krug oko šablona, može se zaključiti da je razvoj motorike ispod očekivanog za uzrast. Navodi se da je vremenom dečak uspeo da nacrtaju automobil prema sećanju i liniju tla, i to su bili su znaci značajnog napretka. Pored toga, postepeno se uočavao napredak u komunikaciji dečaka i terapeuta. Poboljšana je sposobnost uspostavljanja kontakta očima sa terapeutom, dečak je ispoljavao ponos prilikom pohvale od strane terapeuta i reagovao na njegove šale. Glas dečaka je vremenom postajao prikladnijeg tonaliteta i delovao je manje mehanički. Kada je dečak počeo da crta ljudsku figuru na kojoj su glava i telo povezani vratom, njegovo ponašanje u kući i školi se popravilo. Autor zaključuje da je zahvaljujući primeni art terapije dečak iskustvo čina crtanja i da je umetnost jedan evolutivni proces koji vodi dete na sledeću fazu razvoja. Nije navedeno da li je dete uključeno i u neke druge oblike tretmana koji bi takođe mogli da doprinesu ovim pozitivnim promenama.

Giampaolo (Giampaolo, 2013) je sprovedla kvalitativno istraživanje s ciljem da ispita opažanje roditelja o efektu art terapije na odnos sa detetom sa autizmom, kao i na sposobnost komunikacije roditelja i deteta. Uzorak je činilo pet roditelja, a jedan od kriterijuma je podrazumevao da su i roditelj i dete bili uključeni u art terapiju. Podaci su prikupljeni putem individualnih razgovora. Utvrđeno je da art terapija ima sposobnost da utiče na razvoj komunikacije između roditelja i deteta, i da ojača njihov odnos. Roditelji su navodili kako su im sesije doprinele da bolje razumeju svoje dete, njegove misli i osećanja, kao i da je art terapija pomogla deci da razviju socijalne veštine i da misle više apstraktno. Sam autor navodi ograničenja istraživanja. Između ostalog to su mali uzorak, činjenica da su svi ispitanici bili kod istog art terapeuta i da su razgovori obavljani mnogo godina nakon terapije.

Art terapija omogućava i pojedincima sa Aspergerovim sindromom da primaju informacije i uče na nekonvencionalan, neverbalan, sveobuhvatan način (Elkis-Abuhoff, 2008). Ema, osamnaestogodišnja devojka sa dijagnozom socijalne fobije, bila je uključena u umetničke aktivnosti kako bi prevazišla probleme u socijalnoj interakciji i integraciji. Tokom terapije postalo je očigledno da inicijalna dijagnoza ne odgovara simptomima koje ona ispoljava, i da bi prikladnija bila dijagnoza Aspergerovog sindroma. Kroz vizuelno izražavanje i usmerene aktivnosti stekla je bolji uvid u svoju dijagnozu

i postala manje anksiozna. Tokom sedam meseci, koliko je trajala terapija, postajala je sve komunikativnija i prijatnije se osećala u interakciji sa drugima. Ema je imala velike koristi od multi-senzornog „uranjanja” iz svog sveta u veći i širi svet koji je okružuje. Primena art terapije pruža mogućnost verbalne, vizuelne i taktilne stimulacije. Elkis-Abuhof (2008) smatra da to klijentima poput Eme omogućava da imaju mnogo izražajniju komunikaciju sa sobom, ljudima i svetom u kome žive. I drugi autori ističu značaj primene multisenzornih umetničkih aktivnosti kod dece sa autizmom (Schweizer, Knorth, & Spreen, 2014). Imajući u vidu da je ponašanje terapeuta jedan od ključnih faktora tretmana, Švajzer i saradnici ističu važnost podsticanja senzornog iskustva kod klijenta, vizuelne i taktilne stimulacije, strukturisanja maštovitih tema, postepenog uvođenja novih materijala i pomaganja klijentu da zadrži ta nova iskustva (Schweizer et al., 2014).

Branhej (Brancheau, 2013) je, opisujući interesantan primer korišćenja mandala u art terapiji, potvrdio značaj ovog vida tretmana u razvoju socijalnih veština i smanjenju anksioznosti kod dece sa autizmom. Intervencija je sprovedena u trajanju od dve godine. Maršal, učenik srednje škole za decu sa smetnjama u razvoju, jednom nedeljno je imao individualne sesije sa art terapeutom. Autor mladića opisuje kao samotnjaka, koji u školi sam jede, više voli da čita nego da se druži sa drugovima. Voli istoriju i ima veliku želju da uči. Tokom art terapija radio je pažljivo i sporo, ali je uvek želeo da završi svoj rad do kraja sesije, što je ponekad izazivalo uznemirenost kod njega. Budući da se u njegovim radovima na temu planeta, zvezda, robota, kao i u stavu tela, mogla uočiti napetost i uznemirenost, art terapeut počeo da mu zadaje da boji i crta mandale. Empirijske studije su dokazale da postoji povezanost između bojenja mandala i smanjenja anksioznosti (Curry & Kasser, 2005; Van der Vennet & Serice, 2012). Stvaranje mandala je Maršalu pružilo mogućnost da se potpuno angažuje u umetničkom procesu i da ga koristi za samoizražavanje. Art terapija je bila alat koji je omogućio dečaku da spozna sebe, pomogao mu da komunicira sa drugima i svetom oko sebe. Ono što je iskusio tokom trajanja terapije mogao je da generalizuje i primeni u drugim socijalnim situacijama.

Kao odgovor na potrebu za čvršćim dokazima o efikasnosti pojedinih tretmana u populaciji pojedinaca sa poremećajem autističkog spektra, Ep (Epp, 2008) je ispitala efikasnost programa za tretman socijalnih veština kod učenika uzrasta od 11 do 18 godina. Program podrazumeva primenu art terapije i kognitivno-bihejvioralnih tehnika. Učenici su tokom mesec dana jednom nedeljno prisustvovali grupnim sesijama koje su trajale sat vremena. Pretpostavka je bila da će se kod ispitanika uočiti poboljšanje u socijalnim

veštinama i smanjenje negativnih oblika ponašanja. Za 44 ispitanika su dobijeni upitnici (Social Skills Rating System) popunjeni od strane roditelja i nastavnika i pre i nakon uključivanja u program. Budući da je uočena statistički značajna razlika na pojedinim ajetemima pre i nakon intervencije, Ep zaključuje da je primena art terapije pogodna za poboljšanje socijalnih veština kod dece sa autizmom. Kao neka od ograničenja istraživanja navode se nepostojanje kontrolne grupe koja bi mogla da ukaže na promene u ponašanju povezane sa sazrevanjem ispitanika i različiti uzrasti na kojima su učenici uključivani u program.

Zaključna razmatranja

Komplementarne i alternativne metode se sve više nameću kao dopuna konvencionalnim medicinskim i rehabilitacionim postupcima, kako kod tipične, tako i u populaciji dece i osoba sa različitim vrstama ometenosti. Studije pokazuju da je upotreba komplementarnih i alternativnih terapija češća kod dece sa hroničnim bolestima nego kod dece u opštoj populaciji (Wong, 2008; Wong & Smith, 2006). Hanson i saradnici navode da čak 74% dece sa autizmom uključeno u neki oblik ovih tretmana (Hanson et al., 2007).

Iako su brojni istraživači pisali o koristima art terapije kod pojedinaca sa autizmom, ona ipak ne spada u grupu tretmana zasnovanu na naučnim dokazima (Smith, 2008) i obično se posmatra kao komplementarna i pomoćna terapija (Martin, 2009). Martin (2009) navodi nekoliko faktora koji onemogućavaju da art terapija dobije značajniju ulogu u tretmanu autizma. Pored nedostatka eksperimentalnih dokaza i informacija o tome kako art terapija ublažava kliničku sliku autizma, spominje se i često korišćenje art terapije u drugim oblicima tretmana zbog činjenice da neverbalna komunikacija predstavlja koristan alat u radu sa osobama sa autizmom.

Iako u našoj zemlji nikada nije sprovedena ekonomska analiza troškova vezanih za odgajanje deteta i pružanje podrške odraslim osobama sa ovim poremećajem, pregledom radova inostranih autora, Glumbić i saradnici (Glumbić, Brojčin, & Đorđević, 2013b) zaključuju da autizam predstavlja veliki finansijski izazov, kako za porodicu, tako i za društvo u celini. Martin (2009) smatra da art terapeuti moraju da ponude uverljive argumente kojima bi opravdali dodatno opterećenje budžeta porodice i odvajanje vremena za ovaj vid terapije. Teškoće u široj primeni art terapije se prepoznaju i u dostupnosti art terapeuta obučenih za rad sa osobama sa autizmom, a smatramo da je taj problem izražen naročito u manjim sredinama.

Pregledom dostupne literature, može se zaključiti da autori mnogih studija nekritički navode izuzetne rezultate kod dece sa autizmom nakon art terapije. Uglavnom se ukazuje na pozitivne efekte u sferama socio-emocionalnog i bihevioralnog funkcionisanja ispitanika nakon završenih tretmana. Međutim, mogu se uočiti mnogi nedostaci i ograničenja pri realizaciji istraživanja. Jedna od glavnih teškoća koju bi mogli da navedemo jesu mali uzorci. Većina istraživanja je sprovedena u formi studije slučaja, pa se postavlja pitanje kolika je opravdanost generalizacije dobijenih podataka. Zamerke se odnose i na nepotpune podatke o ispitanicima u pojedinim studijama, nedostatak ili neadekvatan opis zadataka i aktivnosti koje se zadaju klijentima. Kritički osvrt na studije prikazane u radu rezultira i sumnjom u efekte tretmana zbog izvođenja proizvoljnih zaključaka autora, neprimenjivanje testa i retesta, neuzimanje u obzir drugih faktora koji su mogli delovati u međuvremenu na klijenta (npr. faktor sazrevanja). Takođe, mali broj autora navodi dugoročne efekte tretmana.

Uprkos mnogim problemima, prednosti art terapije u tretmanu dece sa autizmom su vredne pažnje. Bogato čulno iskustvo, kao i sposobnost umetničkih aktivnosti da obuhvate kompleksne teme čini art terapiju pogodnu za decu sa ovim poremećajem. Dragocenost art terapije u ovoj populaciji ogleda se i u činjenici da obuhvata niz aktivnosti u kojima deca uživaju i iz kojih mogu da uče (Martin, 2009). Veoma je bitno da se proceni nivo razvoja deteta, da se uzmu u obzir karakteristike klijenta, jer je to način da se osmisli efikasan plan tretmana i postave očekivanja o tome šta je dete u stanju da postigne (Malchiodi, 2012; Schweizer et al., 2014). Imajući informacije o detetu, art terapeut prilikom terapije može da planira rad na detetovom razvojnom nivou, kao i da predvidi kako dete može da napreduje u razvoju (Powers, 2006). Prilikom osmišljavanja programa tretmana ne treba uzeti u obzir samo uspešne primere tretmana. Pojedini autori smatraju da je veoma značajno da se pažnja usmeri i na manje uspešne pokušaje primene art terapije u populaciji dece s poremećajem autističkog spektra (Schweizer et al., 2014). Na taj način mogu da se steknu jasnija saznanja o tome šta nikako ne bi bilo poželjno da se radi tokom trajanja tretmana i na koji način može da se unapredi rad sa klijentom kako bi se postigli bolji rezultati.

Imajući sve navedeno u vidu, može se zaključiti da bi bilo veoma značajno da se ova problematika dodatno osvetli daljim istraživanjima, i da se na osnovu novih saznanja stvori sveobuhvatnija slika koja bi art terapiju učinila zastupljenijom metodom u tretmanu dece sa poremećajem autističkog spektra.

Literatura

- American Art Therapy Association (AATA). (2013a). *Art Therapy & Autism Spectrum Disorder: Integrating Creative Interventions*. Retrieved January 8, 2014. from <http://www.americanarttherapyassociation.org/AutismToolkit/autismtoolkit.pdf>
- American Art Therapy Association (AATA). (2013b). *What is Art therapy?* Retrieved December 26, 2013. from <http://www.arttherapy.org/aata-aboutus.html>
- American Psychiatric Association (APA). (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.)*. Washington, DC.
- Beebe, A., Gelfand, E. W., & Bender, B. (2010). A randomized trial to test the effectiveness of art therapy for children with asthma. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 126(2), 263-266.
- Betts, D. J. (2005). The art of art therapy: Drawing individuals out in creative ways. *Advocate: Magazine of the Autism Society of America*, 26-27.
- Brancheau, D. (2013). Art therapy as a treatment choice for autism spectrum disorders. In S. Prasad, P. Howie, & J. Kristel (eds.), *Using Art Therapy with Diverse Populations: Crossing Cultures and Abilities*, (pp. 143-152). London: Jessica Kingsley Publishers.
- Carneiro, C. (2010). Art therapy as a complementary therapy in the treatment of depression: A case study. *Journal of Transpersonal Research*, 2(1), 62-72.
- Case, C. & Dalley, T. (2006). *The handbook of art therapy, second edition*. New York: Routledge.
- Corbett, B. A., Constantine, L. J., Hendren, R., Rocke, D., & Ozonoff, S. (2009). Examining executive functioning in children with autism spectrum disorder, attention deficit hyperactivity disorder and typical development. *Psychiatry Research*, 166(2), 210-222.
- Curry, N. A., & Kasser, T. (2005). Can coloring mandalas reduce anxiety? *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, 22(2), 81-85.
- Eaton, L. G., Doherty, K. L., & Widrick, R. M. (2007). A review of research and methods used to establish art therapy as an effective treatment method for traumatized children. *The Arts in Psychotherapy*, 34(3), 256-262.
- Elkis-Abuhoff, D. L. (2008). Art therapy applied to an adolescent with Asperger's syndrome. *The arts in Psychotherapy*, 35(4), 262-270.
- Emery, M. J. (2004). Art therapy as an intervention for autism. *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, 21(3), 143-147.

- Epp, K.M. (2008). Outcome-based evaluation of a social skills program using art therapy and group therapy for children on the autism spectrum. *Children & Schools*, 30(1), 27-36.
- Evans, K., & Dubowski, J. K. (2001). *Art therapy with children on the autistic spectrum: Beyond words*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Gabriels, R. L., & Gaffey, L. J. (2012). Art therapy with children on the autism spectrum. In C. A. Malchiodi (Ed.), *Handbook of Art Therapy*, Second Edition (pp. 205-221). New York, NY US: Guilford Press.
- Geue, K., Goetze, H., Buttstaedt, M., Kleinert, E., Richter, D., & Singer, S. (2010). An overview of art therapy interventions for cancer patients and the results of research. *Complementary Therapies in Medicine*, 18(3), 160-170.
- Giampaolo, A. (2013). *Drawing autism: parental perceptions of the impact art therapy has on communication patterns and the parent-child relationship*. Retrieved January 14, 2013. from: <https://dspace.smith.edu/handle/11020/24205>.
- Glumbić, N., Brojčin, B., & Đorđević, M. (2013a). Rana intervencija kod dece s poremećajima autističkog spektra. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 12(1), 103-118.
- Glumbić, N., Brojčin, B., & Đorđević, M. (2013b). Koliko košta autizam? *Beogradska defektološka škola*, 19(1), 183-192.
- Grandin, T. (2009). How does visual thinking work in the mind of a person with autism? A personal account. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 364(1522), 1437-1442.
- Hanson, E., Kalish, L. A., Bunce, E., Curtis, C., McDaniel, S., Ware, J., & Petry, J. (2007). Use of complementary and alternative medicine among children diagnosed with autism spectrum disorder. *Journal of autism and developmental disorders*, 37(4), 628-636.
- Kornreich, T. Z., & Schimmel, B. F. (1991). The world is attacked by great big snowflakes-art-therapy with an autistic boy. *American Journal of Art Therapy*, 29(3), 77-84.
- Lu, L., Petersen, F., Lacroix, L., & Rousseau, C. (2010). Stimulating creative play in children with autism through sandplay. *The Arts in Psychotherapy*, 37(1), 56-64. doi:10.1016/j.aip.2009.09.003.
- Malchiodi, C. A. (2005a). Art Therapy. In C. A. Malchiodi (Ed.), *Expressive Therapies* (pp. 16-45). New York: Guilford Press.
- Malchiodi, C. A. (2005b). Expressive Therapies – History, Theory, and Practice. In C. A. Malchiodi (Ed.), *Expressive Therapies* (pp. 1-15). New York: Guilford Press.

- Malchiodi, C. A. (2012). Developmental art therapy. In C. A. Malchiodi (Ed.), *Handbook of Art Therapy*, Second Edition (pp. 114-129). New York: Guilford Press.
- Martin, N. (2008). Assessing portrait drawings created by children and adolescents with autism spectrum disorder. *Art Therapy*, 25(1), 15-23.
- Martin, N. (2009). Art therapy and autism: Overview and recommendations. *Art Therapy*, 26(4), 187-190.
- Patterson, S., Crawford, M. J., Ainsworth, E., & Waller, D. (2011). Art therapy for people diagnosed with schizophrenia: Therapists' views about what changes, how and for whom. *International Journal of Art Therapy*, 16(2), 70-80.
- Powers, J. (2006). *A behavioural approach to developmental art therapy: A case study of utilizing this approach with a young boy with Autism Spectrum Disorder*. Retrieved January 14, 2013. from: <http://spectrum.library.concordia.ca/8971/1/MR14359.pdf>.
- Robinson, S., Goddard, L., Dritschel, B., Wisley, M., & Howlin, P. (2009). Executive functions in children with autism spectrum disorders. *Brain and Cognition*, 71(3), 362-368.
- Schweizer, C., Knorth, E. J., & Spreen, M. (2014). Art therapy with children with Autism Spectrum Disorders: A review of clinical case descriptions on 'what works'. *The Arts in Psychotherapy*, 41(5), 577-593.
- Smith, T. (2008). Empirically supported and unsupported treatments for autism spectrum disorders. *Scientific Review of Mental Health Practice*, 6(1), 3-21.
- Škrbina, D., & Radić, S. (2010). Kreativno izražavanje kao sredstvo potpomognute komunikacije kod osoba oboljelih od Alzheimerove bolesti. *Ljetopis socijalnog rada*, 17(2), 263-279.
- Van der Venet, R., & Serice, S. (2012). Can Coloring Mandalas Reduce Anxiety? A Replication Study. *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy*, 2(2), 87-92.
- Wong, H. H., & Smith, R. G. (2006). Patterns of complementary and alternative medical therapy use in children diagnosed with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 36(7), 901-909.
- Wong, V. C. (2009). Use of complementary and alternative medicine (CAM) in autism spectrum disorder (ASD): comparison of Chinese and western culture (Part A). *Journal of autism and developmental disorders*, 39(3), 454-463.

APPLICATION OF ART THERAPY FOR CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER

Sanja Gagić, Mirjana Japundža-Milisavljević, & Aleksandra Đurić-Zdravković
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia

Abstract

With the aim of strengthening and maintaining functional, psychological and emotional aspects of an individual, therapeutic interventions that rely on the use of sound media and music, movement and dance, drama, literary template and similar are often employed. In the past decades, therapeutic use of art media, creative processes and products of art activities, among others, has been encouraged. The goal of this study is to systemize knowledge on applications and effects of art therapy for children with autism spectrum disorder through literature survey and critical analysis of results in selected works. Searching the electronic data base of the Serbian Library Consortium for Coordinated Acquisition – KoBSON, we collected and analyzed studies that deal with the topic of art therapy. Literature findings mainly show a positive effect of art therapy programs on verbal and social abilities in children with autism. However, the results of the conducted studies indicate that the authors of many papers have an uncritical manner of reporting results of therapy with this complementary method for children with autism. The fact that a significant number of research papers host serious methodological limitations brings into question the generalization of the obtained data. For this reason, we emphasize the necessity of further research in this area, in order to create a more comprehensive view on the basis of new information, which would make art therapy a more widely represented method in treatment for children with autism spectrum disorder.

Key words: autism, complementary treatments, art expression